

dr hab. Ewa Borowiec, prof. UŚ

Uniwersytet Śląski • <https://ror.org/0104rcc94>

<https://orcid.org/0000-0001-5604-0544>

Zbliżenie ucznia i nauczyciela w dialogu w procesie kształcenia

Wstęp

We współczesnych przemianach w dydaktyce szczególnie widoczne są te związane z podmiotowością, jedną ze współczesnych właściwości rzeczywistości społecznej. Wyróżniane są jej dwa przejawy. Pierwszy zakłada, że zjawiska społeczne są efektem działań ludzkich i są konstruktami tworzonymi przez osoby. Konstrukty są wynikiem preferencji, wyborów i decyzji indywidualnych osób lub zbiorowości. Drugi przejaw to częściowy indeterminizm zjawisk, procesów społecznych, które nie przebiegają w kierunku z góry ustalonym i koniecznym, a mają charakter płynny i otwarty. Jednym z zakresów przemian jest dostrzeganie podmiotowości procesu kształcenia. O jego planowanym przebiegu decyduje nauczyciel, który wybiera rodzaj i zakres zadań, ustala warunki uczenia się uczniów. O jego realizacji decydują relacje nauczyciela z uczniami, uczniów między sobą oraz wybierane sposoby komunikowania się. O przed-

miocie i przebiegu kontroli, oceny procesu kształcenia decydują nauczyciele oraz grono pedagogiczne.

Obecnie wzrasta świadomość wagi kształtowania podmiotowości uczniów, co wiąże się ze zwiększonym udziałem uczniów w planowaniu, realizowaniu, kontrolowaniu i ocenianiu w procesie kształcenia. Przedmiotem poszukiwań badawczych są idee pedagogiczne, strategie i metody kształcenia które wspomagają uczące się osoby w dokonywaniu wyborów i ponoszenia za nie odpowiedzialności, wypracowywaniu własnych poglądów i ich zmienianiu w toku negocjacji z innymi lub samym sobą.

W ukierunkowaniu procesu kształcenia na podmiotowość uczniów dostrzegam jeszcze głębsze przesłanie, a jest nim przygotowanie uczących się do poradzenia sobie z wyzwaniami stawianymi im przez życie, przy pojawiającym się równocześnie poczuciu bezradności. W wychodzeniu z takich sytuacji pomocni są inni ludzie. Nauczyciele są osobami, które w relacji z uczniem pomagają w wychodzeniu z takich trudnych doświadczeń uczniom i mogą wykorzystywać propozycje uczniów, indywidualne i wspólne projekty w przygotowaniu uczniów do radzenia sobie z wyzwaniami i trudnościami w ich pokonaniu. Walorem dla tak ujmowanej podmiotowości procesu kształcenia jest odwołanie się do idei dialogu i wykorzystanie koncepcji uczenia się poprzez dialog, nauczania dialogicznego oraz stosowanie metody dialogu.

W pierwszej kolejności skoncentruję uwagę na istocie i cechach dialogu, następnie scharakteryzuję zadania dialogu, formułowane w dydaktyce ogólnej odnośnie do dialogu w procesie kształcenia, oraz wskażę wyznaczniki zbliżenia ucznia i nauczyciela w dialogu.

Istota dialogu i jego cechy konstytutywne

W pedagogice istotę dialogu określa się, odwołując się do nurtu filozofii dialogu nazywanego także filozofią spotkania. Tadeusz Gadacz w pracy *Historia filozofii XX wieku* przedstawia jej ujęcia w trzech religijnych tradycjach: w judaizmie, katolicyzmie i protestantyzmie oraz w przypadku braku zaangażowania religijnego. W wyróżnionych ujęciach występuje konstytutywna zasada dialogiczna dotycząca relacji Ja – Ty. Zasada ta wskazuje, że poznanie in-

nego człowieka, jego Ja, jest oparte na poznaniu własnego Ja. Gadacz podkreśla fakt, iż wzbogacenie filozofii dialogu o rozumienie rozmowy doprowadziło do zwrócenia szczególnej uwagi na relację człowieka z człowiekiem. W tej relacji widoczna jest różnica między Ja i Ty. Spotkanie Ja i Ty ma charakter wydarzenia, którego nie da się przewidzieć ani też wydedukować z żadnych danych. A to sprawia, że spotkanie Ja – Ty jest wyjątkowe. Gadacz zwraca uwagę, że spotkanie wydarza się dzięki mowie. Podkreśla konieczność uznania ценности tego, co mówi Inny, i szacunek dla inności. W dialogu jest ważna także jego treść, która poprzez rozumienie prowadzi do poznania prawdy¹. Wskazana istota dialogu, jako spotkania osób służącego poznaniu ich różnych punktów widzenia oraz przekraczania różnic kulturowych, etnicznych, narodowych przez dyskusję, rozmowę, jest akceptowana w pedagogice.

W pracach naukowych wykorzystano ją do wypracowania stanowisk, przekonań potrzebnych do budowania koncepcji pedagogicznych dialogu, jak również odniesień do sytuacji dydaktycznych. Joanna Rutkowiak traktuje rozmowę jako swoisty dialog edukacyjny prowadzący do wymiany informacji, negocjowania znaczeń lub warunków rozumienia siebie i innych osób. Otwartość na drugą osobę i gotowość do jej pełnej akceptacji² Mieczysław Sawicki uznał za podstawę dialogu. Słuchanie innej osoby pozwala jej zaistnieć, objawić się jego duszy, co umożliwia uczestnikom dialogu głębokie egzystencjalne współistnienie³. Z kolei Robert Kwaśnica zwracał uwagę na wartość różnicy w wyzwalaniu zaciekawienia innością i gotowości do namysłu nad nią. W jego ujęciu dialog jest rozmową polegającą na wymianie doświadczenia i umożliwiającą rozumienie różnic oraz poszukującą źródeł doświadczanego sensu⁴.

W oparciu o wyniki analizy prac naukowych w pedagogice, Stanisław Palka przedstawił cechy konstytutywne dialogu. W dialogu, pojmowanym jako rozmowa, występuje wymiennność ról nadawcy i odbiorcy. Następuje w nim wymiana wiadomości, wymiana myśli oraz wymiana wartości. Do-

¹ T. Gadacz, *Historia filozofii XX wieku. Tom 2 – neokantyzm, filozofia egzystencji, filozofia dialogu*, Kraków 2009.

² J. Rutkowiak, *O dialogu edukacyjnym. Rusztowanie kategorialne w: Pytanie, dialog, wychowanie* red. J. Rutkowiak, Warszawa 1992.

³ M. Sawicki, *Hermeneutyka pedagogiczna*, Warszawa 1996.

⁴ R. Kwaśnica, *Ku dialogowi w pedagogice*, „Prace Pedagogiczne” 1993, CVIII, Wrocław.

strzegana jest intersubiektywność relacji osób uczestniczących w dialogu. W podejściu dialogowym dąży się z różnych punktów widzenia do prawdy. W toku dialogu następuje spotkanie człowieka z człowiekiem służące zbliżaniu się i poznawaniu. Występuje w nim wczuwanie się w świat drugiego człowieka angażujące empatię, emocje oraz podejmowane są czynności służące rozumieniu partnerów. W toku dialogu występuje przedstawianie własnych przekonań, ich krytyka i obrona, dostrzegane są różnice w przekonaniach, co prowadzi do konfliktów i podejmowania działań służących wypracowaniu wspólnego stanowiska⁵.

Przedstawiona istota dialogu i wyróżniane cechy ukazują złożoność tego aktu i wskazują na występowanie w dialogu zbliżenia osób w wymiarze egzystencjalnym, poznawczym, emocjonalnym. Ze słowem „zbliżenie” są powiązane słowa opisujące przebieg dialogu w aspekcie dydaktycznym. Osoby w uczestniczące w procesie kształcenia są ze sobą w ścisłym **kontakcie**. Podczas kontaktu ważne jest **poszanowanie** drugiej osoby, aby nastąpiło **zbliżenie ich** odmiennych sposobów doświadczania świata i **porównanie** ze sobą. Język, dzięki któremu tworzony jest dialog między nauczycielem a uczniem, stwarza szansę na osiągnięcie **porozumienia** między pokoleniami.

Dialog w teorii procesu kształcenia

Przedstawiona charakterystyka dialogu jest akceptowana i wykorzystywana w dydaktyce ogólnej. W niniejszej pracy odwołuję się do znaczenia dialogu za Marianem Śnieżyńskim, jako wzajemnej wymiany myśli co najmniej dwóch osób, w którym dochodzi do wymienności ról nadawcy i odbiorcy, z pełnym poszanowaniem prawa do podmiotowości ich uczestników, z poszanowaniem prawa do własnych poglądów, celem wzajemnego poznania się i zrozumienia prowadzącego do wzajemnego zbliżenia się osób⁶. W tej definicji należy dodać wzajemną wymianę wiadomości i wartości oraz podkreślić jej humanistyczny sens w osiąganiu celu kształcenia.

⁵ S. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje*, Kraków 2003, s. 123.

⁶ M. Śnieżyński, *Dialog edukacyjny*, Kraków 2001.

Ważną wartością w teorii procesu kształcenia jest dialog epistemologiczny, który odnosi się do komunikowania się poznawczego, poszukiwania rozwiązań problemów poznawczych, poszukiwania przyczyn, określania skutków⁷. W procesie kształcenia podkreśla się szczególnie znaczenie harmonijne połączonych trzech wiodących strumieni dialogu, do których zalicza się komunikację, relację nauczycieli i uczniów, uczniów między sobą oraz wspólne odkrywanie prawdy. Drogę do dialogu rozpoczyna się od nawiązania kontaktu z uczniem. Aby taki kontakt zaistniał, należy doprowadzić do komunikacji, w której przekaz komunikatów będzie miał charakter nieuporządkowany, jeżeli nie zatroszczymy się o jasność wyводу, jego logiczną strukturę, mówienie językiem przystępnym i zrozumiałym, z dużą dozą zaangażowania emocjonalnego nauczyciela. W komunikowaniu ważne jest wyzwolenie aktywnego słuchania ucznia, jak i nauczyciela, polegające na wnikliwym śledzeniu toku wyводу drugiej osoby, prowadzeniu myślowego dialogu z drugą osobą, stawianiu pytań, wymienianiu się wiadomościami, prezentowaniu uwag czy werbalizowaniu wątpliwości. W komunikowaniu konieczne jest poznanie przedmiotu dialogu, wyeksponowania jego podstawowych elementów, warunków i zasad tej trudnej sztuki porozumiewania się między ludźmi. Za walor dialogu w szkole między uczniami i nauczycielami uznawano równorzędność osób oraz swobodną wymianę zdań.

Podstawą do nawiązania relacji interpersonalnych będzie respektowanie przez pedagogów zasad miłości i podmiotowości uczniów. Pierwsza z nich winna ujawniać się i realizować między innymi poprzez: dobro, życzliwość, cierpliwość, sprawiedliwość, partnerstwo i optymizm pedagogiczny, ale też konsekwencję, stanowczość, nagradzanie czy karanie. Natomiast jeżeli chodzi o zasadę podmiotowości, należy mieć na uwadze takie podstawowe fakty: każda osoba jest jedyna i niepowtarzalna; każdy uczeń ma prawo do godności i szacunku, a jako jednostka myśląca i czująca, ma prawo do błędów; jest osobą wolną, ale i odpowiedzialną⁸.

⁷ *Kierunki rozwoju dydaktyki w dialogu i perspektywie*, red. A. Karpińska, W. Wróblewska, Warszawa 2011; *Dydaktyczna refleksja o edukacyjnych priorytetach*, red. A. Karpińska, M. Zińczuk, Warszawa 2016.

⁸ M. Śnieżyński, *Dialog edukacyjny*, Kraków 2001.

Prawda jest jedną z uniwersalnych wartości, które uczeń poznaje dzięki nauczycielowi. Zatem prawda, która jest podstawą celów kształcenia, i sam proces, w którym występuje osobowa relacja wiążąca nauczyciela z uczniem, wyzwalają rozumienie i zmianę decyzji w kierunku prawdy w międzyosobowym zaufaniu i przyjaźni. W odkrywaniu prawdy szczególną rolę pełnią następujące zasady:

- wstępne uznanie, wstępne zaakceptowanie, że moi adwersarze mogą mieć choć odrobinę racji,
- inspirowanie uczniów do zadawania pytań związanych z omawianym zagadnieniem,
- poszukiwanie odpowiedzi na postawione pytania poprzez formułowanie hipotez roboczych,
- analizowanie hipotez z równoprawną ich obroną i krytyką,
- wnikliwe uzasadnianie racji,
- wiarygodność w ich uzasadnianiu⁹.

Wymienione składniki dialogu łączy wspólny mianownik, jakim jest koncentracja na uczeniu się. Dialog powinien powodować transformację u uczącego się, która ułatwia wewnętrzny dialog oparty na pomysłach przedstawianych przez innych podczas dyskusji. Szczególnie ważny jest dialog budujący zupełnie inny niż dotychczas znany rodzaj relacji między nauczycielem a uczniem, w którym rolę nauczyciela jest ustrukturyzowanie rozmowy w celu ułatwienia uczniom produkcji wiedzy, a rolą uczniów jest myślenie, a nie tylko zapamiętywanie. W ten sposób wiedza uczniów jest konstruowana i przekształcana w miarę postępu dialogu, a nie tylko tworzona przez dodawanie faktu po fakcie do banku „rzeczy”, które uczniowie wiedzą.

W teorii dydaktycznej ukierunkowanie dialogu w procesie uczenia się wyznaczają cele kształcenia, którymi są:

- rozwój intelektualny uczniów,
- przyswajanie/konstruowanie wiedzy,
- poznanie i wybór nowych wartości,
- przeżywanie w kontaktach międzyludzkich,

⁹ M. Śnieżyński, *Rola i znaczenie dialogu edukacyjnego*, <https://www.katecheta.pl/Archiwum/2011/Katecheta-10-2011/VERBA-DOCENT> [dostęp: 10.10.2024]

- kształtowanie motywacji,
- wzbogacanie uczniów o nowe doświadczenia,
- rozbudzanie ciekawości intelektualnej.

Wymienione cele kształcenia wyznaczają jednocześnie ramy dialogu, które powinny stanowić dla nauczyciela główne zadania dydaktyczne, a których realizacja powinna zapewnić warunki wszechstronnego rozwoju uczniów. W dydaktyce jest zauważany wymiar etyczny dialogu, który oznacza odpowiedzialność obu partnerów dialogu za realizację celów kształcenia. Nauczyciel odpowiedzialny jest za realizację celów dydaktyczno-wychowawczych, za prawdziwość treści przekazywanej wiedzy, za jej zgodność z obiektywną prawdą naukową oraz za etyczne i moralne wartości tkwiące w tej wiedzy. Uczniowie z kolei ponoszą odpowiedzialność za stosunek do uczenia się, przekazywanej im wiedzy i wartości, za postawy i zachowania w procesie kształcenia¹⁰.

Reguły realizacji dialogu w procesie kształcenia sformułowano jako normy postępowania, czyli zasady dialogu. W procesie kształcenia dialog jest źródłem i nośnikiem informacji. Partnerzy w dialogu mają prawo do przekazywania sobie wszystkich informacji związanych z prowadzonym dialogiem. Przekazując informacje nauczyciel powinien dbać o ich rzetelność, powinny być przekazywane uczciwie, obiektywnie, aby nie przemilczać niewygodnych treści.

Aktywność umysłowa nauczyciela i uczniów umożliwia rozszerzanie horyzontów myślowych oraz pogłębianie dociekliwości poznawczej. Taka aktywność prowadzi do syntetycznego ujmowania zagadnień i umiejętnego analizowania problemów oraz ich rozwiązywania. Dla realizowania dialogu potrzebna jest integracja emocjonalna. Szczególnie ważne są uczucia pozytywne przejawiające się w empatii i sympatii. Wczuwanie się w położenie innej osoby to empatia, a przychyłność i życzliwość względem drugiej osoby to sympatia. W dochodzeniu do prawdy ważną rolę odgrywa słuchanie się wzajemne, w którym występuje wierne odczytywanie myśli. Równie ważna jest wzajemna pomoc we właściwym odczytywaniu wartości prawdy i wspólne odkrywanie jej istoty¹¹.

Oprócz opisu cech i składników dialogu w procesie kształcenia podkreślane jest całościowe pojmowanie osoby przez podkreślanie podmiotowości

¹⁰ J. Zieliński, *Edukacja przez dialog pedagogiczny*, „Chowanna” 2007 t3 (29).

¹¹ J. Wał, *Vademecum dialogu*, Kraków 1998, za: M. Śnieżyński, *Dialog edukacyjny*, dz. cyt. s. 230.

uczniów i pozytywnej, w sensie humanistycznym, relacji z nauczycielem. W badaniach empirycznych w większym stopniu skoncentrowano się na poznawczym ujmowaniu dialogu w praktyce edukacyjnej.

Oprócz normatywnego podejścia do dialogu ważne są wyniki badań empirycznych. M. Śnieżyński przeprowadził badania dotyczące spełnienia warunków organizacyjnych, ważnych dla realizowania dialogu w praktyce edukacyjnej. Do takich warunków zaliczył tok lekcyjny i metody nauczania. Wyniki tych badań wykazały, że tok problemowy lekcji jest najbardziej odpowiedni do prowadzenia dialogu. Wtedy są wyzwane: twórcze myślenie, dociekliwość, intelektualny niepokój i wyobrażenia uczniów. Stwierdził, iż uczeń przy pomocy nauczyciela przygotowuje się do radzenia sobie w świecie dorosłych, do pokonywania trudnych zadań na zajęciach. W praktyce jest bardzo rzadko stosowany ten tok lekcyjny, szczególnie niski wskaźnik lekcji problemowych występował w liceach w porównaniu do szkół podstawowych. Wyniki badań wykazały także niski wskaźnik dotyczący organizowania eksponującego toku lekcji. Ten tok lekcji ma na celu oddziaływanie na sferę uczuć i przeżyć. Najczęściej wykorzystywano go w edukacji elementarnej w porównaniu do klas starszych w szkołach podstawowych i w liceach. Tok praktyczny lekcji ma na celu oddziaływać na sferę sensomotoryczną ucznia i zapewnić warunki do rozwijania jego umiejętności, sprawności i nawyków. W badanych szkołach wskaźnik ich stosowania oceniono jako dobry w edukacji elementarnej i przeciętny w klasach wyższych i liceum.

Wśród metod kształcenia, jak wykazały wyniki badania, dominowała pogadanka, zaliczana do metod dialogowych. Jej cechą charakterystyczną jest stawianie takich pytań przez nauczyciela, na które jest w stanie przewidzieć możliwe odpowiedzi uczniów. Pożądaną cechą pogadanki jest odwoływanie się do wiedzy uczniów lub ich dotychczasowych doświadczeń. W praktyce edukacyjnej większość pogadanek przypominała codzienną rozmowę, gdy nauczyciele zadawali pytanie całej klasie, a następnie uczniowie odpowiadali na nie. W interpretacji wyników wskazano na pożądane cechy tej metody. Rola nauczyciela określana jest jako współrozmówcy, który nie tylko pyta, lecz także odpowiada na pytania uczniów. Pożądanym rozwiązaniem metodycznym jest formułowanie pytań wywołujących aktywność emocjonalną i intelektual-

ną uczniów. A także stwarzanie sytuacji, w których uczniowie zadają pytania innym uczniom, nauczycielowi.

W pogadance stosowane są trzy typy pytań. Należą do nich pytania przygotowawcze, które mają na celu przypomnienie treści mających się stać przedmiotem opracowania. Za ich pomocą uczniowie przygotowują się do rozwiązywania problemu. Pytania naprowadzające – nauczyciel przy pomocy tych pytań umożliwia uczniom wykrycie nowych pojęć, pomaga dokonać uogólnienia lub dostrzeżenia błędów i niedokładności myślenia. Ważna jest taka kolejność pytań, aby doprowadzić do ściślejszego określenia pojęcia, odróżnienia od pojęć pokrewnych i przeciwstawienia się im. Pytania mają pomóc uczniom w przeprowadzeniu rozumowania. Uczeń dobiera przesłanki i formułuje wnioski w odpowiednim porządku. Także pytania naprowadzające są stosowane do porównywania zjawisk ze sobą i wykrycia podobieństw i różnic między nimi. Pytania zbierające służą uczniom do zrozumienia rezultatu pogadanki, czyli rozumowania które doprowadza do sformułowania nowych uogólnień. Ten typ pytań pozwala na udzielenie odpowiedzi na postawiony główny problem na początku pogadanki¹². Przedstawiane wzorce formułowania pytań i warunki dla ich wykorzystania w praktyce wyznaczają zbliżanie się w doświadczaniu świata przez ucznia i nauczyciela albo między uczniami.

Zgromadzone wyniki zróżnicowanych badań wykazały znaczący wpływ dialogowego uczenia się na rozwój uczniów. Skidmore wykazał, w jaki sposób jakość dialogu w klasie ma kluczowe znaczenie dla uczenia się, a metasyn-teza Hattie plasuje „dyskusję w klasie” jako jedną ze strategii nauczania, która ma największy wpływ na osiągnięcia uczniów. Skidmore stwierdził, że nie tylko produktywny dialog w klasie może przynieść ogólny wzrost osiągnięć, ale może również zniwelować lukę między uczniami osiągającymi lepsze i gorsze wyniki¹³.

Na podstawie wyników badań wyróżniono cztery typy dialogu w procesie kształcenia.

¹² M. Śnieżyński, *Dialog edukacyjny*, dz. cyt. s. 174–178.

¹³ B. Kilby, *Dialogic Pedagogies: Defining and Analyzing Four Types of Dialogue in Education*, „Analytic Teaching and Philosophical Praxis” 2021, VOLUME 41, ISSUE https://journal.viterbo.edu/index.php/atpp/article/view/1209 [dostęp: 4.11.2024]

1. Dialog kierowany przez nauczyciela. Uczniowie często angażują się w rozmowy, które są przede wszystkim skoncentrowane na nauczycielu. Obejmuje to uczniów w modelu nauki „ogłądaj-słuchaj-powtarzaj” (Swan, 2006). Ten typ dialogu daje uczniom niewiele okazji do aktywnego udziału w dyskusji i rzadko angażuje ich w umiejętności myślenia wyższego rzędu (Tinzamann i in., 1990). Jest on tak skonstruowany, aby przekazywać uczniom faktyczne informacje, ma charakter instrukcyjny, a nie badawczy, i obejmuje autorytatywne metody rozmowy, takie jak wykłady i zadawanie pytań nauczycielowi.
2. Dialog jako rozmowa. Jest to podejście do rozmowy, które wykracza poza przypominanie i recytowanie, a ma na celu zaangażowanie uczniów w eksplorację osobistego znaczenia. Korzystanie z tego typu rozmowy w celach edukacyjnych angażuje uczniów w rozmowę, ale nie angażuje ich w głębsze poziomy myślenia. W tym modelu rozmowy nauczyciel ułatwia dialog w klasie, który nie jest skoncentrowany na nim, ale jednocześnie nie pozwala na całkowicie otwartą, swobodną rozmowę podyktowaną przez dzielenie się pomysłami przez uczniów.
3. Dialog adwersarski skupia się na krytycznym i konkurencyjnym typie komunikacji. Dotyczy on przede wszystkim solidnego rozumowania i argumentowania. Ten typ dialogu obejmuje wystawianie punktów widzenia i argumentów na skrajny sprzeciw, w którym obrońca będzie musiał zgromadzić wszystkie możliwe dowody, aby poprzeć swój pogląd przeciwko prawdziwemu lub wyimaginowanemu przeciwnikowi. Uczniowie muszą wyjaśniać, badać i konstruować kontrargumenty dla poglądów, które przyczyniają się do myślenia. Dialog, którego centralną zasadą jest podawanie powodów do argumentowania, ma znaczący pozytywny wpływ na poznanie i osiągnięcia uczniów (Kuhn i in., 2008; Crowell i Kuhn, 2014; Trickey i Topping, 2015). Skupiony na badaniu argumentacji w dialogu i współpracy, wykazał, że ma on pozytywny wpływ nie tylko na poznanie i osiągnięcia uczniów, ale także na czynniki społeczno-emocjonalne.
4. Dialog eksploracyjny nie jest traktowany jako rozmowa, lecz dyskusja, w której podkreśla się interaktywny charakter komunikacji, a nie

zindywidualizowaną koncepcję „myślenia na głos”. Dialog ten charakteryzują etapy: otwieranie, poszerzanie i pogłębianie. Otwarcie umożliwia pojawienie się przestrzeni dla relacji między uczestnikami dialogu, co umożliwia „kształtowanie uwagi drugiego”. Ten ruch otwiera pytanie, problem lub pomysł, który pozwala ideom, perspektywom i przekonaniom kształtować dialog. Ten ruch otwierający tworzy przestrzeń dla rozbieżnych opinii w ramach pluralistycznej dyskusji. Mówcy mogą omówić swoją zgodę lub niezgodę i rozumowanie w odpowiedzi. Drugim ruchem jest poszerzanie. Poszerza on koncepcje w dyskusji poprzez aktywne poszukiwanie różnorodnego zakresu perspektyw poprzez pytanie, co każdy myśli. To poszerzanie obejmuje włączanie poglądów spoza perspektyw konkretnych osób w dialogu. Na przykład w klasie, w której nie ma uczniów tubylczych, można rozważyć perspektywę wyobrażeniową lub spekulatywną tego, co głos tubylczy mógłby mieć do powiedzenia na dany temat. Trzecim krokiem jest pogłębianie. Jest to pogłębianie sposobu, jaki rozumiany jest dany temat.

Tak więc w dialogu eksploracyjnym zamiast mówić uczniom, co muszą wiedzieć i zapamiętać, nauczyciele stymulują myślenie za pomocą idei, które wprowadzają uczniów w konstrukcję wiedzy za pomocą rozumowania, dzielenia się perspektywami i analizy krytycznej (Stein i in., 2008). Wspólne cechy dialogu eksploracyjnego obejmują otwartą wymianę pomysłów, wspólne dociekania i konstruowanie wiedzy, wiele głosów i pełne szacunku relacje w klasie¹⁴.

Dialog w procesie kształcenia pełni wiele bardzo istotnych zadań.:

- uczy kultury rozmowy,
- wyzwala wiarę w znalezienie odpowiedzi na nurtujące problemy,
- mobilizuje do zadawania pytań,
- uczy partnerstwa i współdziałania w grupie,
- uczy odpowiedzialności za słowo,
- wyzwala niepokój intelektualny,
- pozwala urzeczywistnić sprzężenie zwrotne pomiędzy nauczycielem a uczniem,

¹⁴ Tamże.

- pozwala pełniej poznać osobowość drugiego człowieka,
- wytwarza więzi społeczne w zespole¹⁵.

Przedstawiony opis dialogu ukazuje zbliżanie się nauczyciela i uczniów podczas aktywności intelektualnej, emocjonalnej i praktycznej. Wytworzone więzi między nimi i nabyte umiejętności rozwiązywania problemów umożliwiają współdziałanie w sytuacjach podejmowania decyzji, dokonywania wyborów i negocjowaniu wspólnego stanowiska.

Dialog jako metoda kształcenia

W dydaktyce ogólnej dialog jest ujmowany jako metoda kształcenia. Jego źródła sięgają metody stosowanej przez greckiego filozofa Sokratesa. W opisach postępowania Sokratesa w pismach Platońskich wskazuje się, iż nie jest on wierny swoim własnym założeniom: jest nieautentyczny, gdyż symuluje niewiedzę, manipuluje rozmówcą, dominuje nad nim i prowadzi do z góry przyjętej tezy, sprowadzając często rozmówcę do roli potakiwacza. Obecnie metodę sokratejską opisuje się jako dialog wykorzystywany w kształtowaniu zdolności refleksji, ważny w edukacji filozoficznej¹⁶. Leonard Nelson, Gustav Heckmann stwierdzają, iż dialog nie jest dochodzeniem do wiedzy, rozumianej jako poznanie nowych faktów i praw, lecz rozjaśnianiem, w drodze refleksji, tego, „co pierwotnie znajdowało się w naszym rozumie i co w sposób niejasny można było dostrzec w każdym sądzie jednostkowym”¹⁷.

Inspiracją dla opracowania metody kształcenia jest ćwiczenie ucznia w myśleniu abstrakcyjnym wychodzącym od konkretnego. Przyjmuje się, że dialog jest formą rozmowy. W założeniach podkreśla się znaczenie otwartości dialogu, co oznacza równość wszystkich jego uczestników. Każdy może być równoprawnym uczestnikiem dialogu, w którym ma możliwość wypowiadania wartościowych sądów. Punktem wyjścia w drodze do rozwiązania problemu musi być konkretne doświadczenie uczestników rozmowy. Chroni to osoby uczestniczące w dialogu przed dającym, co prawda, poczucie bezpieczeń-

¹⁵ M. Śnieżyński, *Rola i znaczenie dialogu edukacyjnego*, dz. cyt. [dostęp: 10.12.2024]

¹⁶ P. Włczak, *Rozmowa sokratyczna: założenia, przebieg, praktyka*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2012, R. 21, nr 3 (83), s. 366.

¹⁷ Tamże, s. 367.

stwa, ale bezowocnym skrywaniem się za abstrakcyjnymi pojęciami. Dialog opiera się wyłącznie na tym, co dostępne jest doświadczeniu uczestników rozmowy, bez sięgania do danych, statystyk, wyników badań, wiedzy w gotowej postaci. Konsekwentnie odrzuca się wszelkie zewnętrzne autorytety osobowe, instytucjonalne, naukowe czy religijne. Wiedza, którą osiągają uczestnicy dialogu, jest efektem wspólnego badania ukrytych założeń, testowania twierdzeń i przekonań.

W dialogu za wartościowe uznaje się jedynie te sądy, które są wynikiem własnej refleksji uczestników rozmowy. Rozum jest ostateczną instancją osądzającą prawomocność twierdzeń. W toku rozmowy należy wypowiadać jedynie te myśli i wątpliwości, do których rzeczywiście jest się przekonanim i które jest się gotowym przetestować w czasie dialogu. Niemniej jednak, oprócz zaufania do rozumu, ważna jest także uczciwość myśli i słowa. „Zgodnie z tradycją sokratejską, dialog jest procesem narodzin niezależnych myśli i sądów”. Gisela Raupach-Strey przebieg tego procesu przedstawia w trzech etapach. W pierwszym etapie myśli muszą zostać ubrane w słowa. Wszelkie opinie, sądy i przekonania muszą być jasno sformułowane, zgodnie z regułami języka i logiki. Drugi etap polega na uczynieniu ich dostępnymi dla innych uczestników dialogu, gdzie w procesie wymiany myśli znajdują one swe dookreślenie i zostaje osiągnięte wstępne porozumienie. Następnie, w trzecim etapie, tak określone sądy zostają poddane badaniu ukrytych w nich założeń, zasad i wartości¹⁸.

W dialogu nikt nie zmierza do przekonania kogokolwiek do własnych racji. Celem dialogu jest wspólne przybliżanie się do rozpoznania prawdy przez uczestników dialogu, nie zaś walka na argumenty. Poprzez wspólny wysiłek włożony w werbalizację myśli, poprzez poszukiwanie porozumienia z innymi oraz weryfikację własnych sądów uczestnicy dialogu osiągają głębszy wgląd w rozważany problem. Szczególną rolę przypisuje się osobie prowadzącej dialog, która nie przekazuje żadnej nowej wiedzy, jest raczej partnerem i współuczestnikiem dociekań. Jej zadaniem jest pilnowanie przestrzegania reguł i czuwanie nad poprawnością metodologiczną prowadzonej refleksji.

Dialog, jako wspólne myślenie, jest źródłem doświadczeń niedostępnych w innych formach rozmowy. Każda rozmowa powinna jednak zawierać jej

¹⁸ Tamże, s. 368.

podstawowe elementy: postawienie pytania, wybór przykładu będącego podstawą studium przypadku, badanie przykładu, formułowanie wniosków oraz próba osiągnięcia konsensusu. Celem rozmowy jest wspólne **odnalezienie satysfakcji wszystkich uczestników odpowiedzi na postawione pytanie**. Zazwyczaj pytanie jest wcześniej przygotowane przez organizatora rozmowy, jednak jest możliwe wspólne ustalenie tematu, nad którym grupa będzie pracować. Poszukując odpowiedniego problemu, należy kierować się określonymi kryteriami:

- omawiane zagadnienie powinno być ważne i interesujące dla każdego z uczestników;
- odpowiedź na postawione pytanie jest możliwa do osiągnięcia w drodze refleksji, bez odwoływania się do badań empirycznych;
- pytanie powinno być sformułowane w taki sposób, aby celem nie było podjęcie decyzji czy działanie;
- w poszukiwaniu odpowiedzi na to pytanie jest możliwe **osiągnięcie porozumienia** (konsensusu).

Grupa powinna zostać zapoznana z zasadami przed rozpoczęciem dialogu, jednakże sama „postawa sokratejska” wiąże się z szeregiem kompetencji, których uczestnicy rozmowy nabywają i kształtują właśnie poprzez uczestnictwo w dialogu.

Do najważniejszych reguł zaliczają się:

1. **Zasada autentyczności.** Tym, co wnosi do rozmowy każdy z uczestników, jest jego doświadczenie, nie to, co przeczytał lub usłyszał. Myślenie ma być szczere, co oznacza, że każdy powinien wyrażać tylko rzeczywiste wątpliwości i myśli.
2. **Zasada klarowności.** Każdy z uczestników jest odpowiedzialny za to, aby być zrozumianym przez innych. Należy wyrażać się w sposób klarowny i ścisły, należy dążyć do wzajemnego zrozumienia.
3. **Zasada zaangażowania.** Sukces rozmowy zależy od zaangażowania wszystkich uczestników. Każdy powinien starać się podążać za tokiem myślenia innych, dążyć do pełnego zrozumienia ich argumentów i użytych pojęć, a w razie potrzeby pytać i prosić o dodatkowe wyjaśnienia.

4. **Zasada unikania przedwczesnych wniosków.** Abstrakcyjne pojęcia oraz wszelkie wnioski ogólne powinny być ugruntowane w konkretnym doświadczeniu, należy powstrzymywać się od przedwczesnych wniosków, które nie są dostatecznie przez grupę przetestowane.
5. **Zasada konsensusu.** Należy dążyć do porozumienia, pamiętając, że zgoda wszystkich jest sprawdzianem uniwersalności twierdzenia. Konsensus powinien być prawdziwy – nie należy wywierać nacisku na tych, którzy się nie zgadzają¹⁹.

W przedstawionym opisie metody dialogu jest doceniona trudna sztuka porozumienia, które może zostać osiągnięte jedynie poprzez wspólny wysiłek odkrywania ukrytych założeń w wypowiedziach sądach. Zastosowanie metody dialogu do osiągnięcia porozumienia najlepiej przy respektowaniu zasad oddaje sens zbliżenia nauczyciela i ucznia.

Nauczanie dialogiczne jako strategia kształcenia

W pracy *Edukacja w dialogu* Małgorzata Żytka przedstawiła koncepcję uczenia się za pośrednictwem dialogu, nazywaną nauczaniem dialogowym. Jej podstawą jest relacja nauczyciela z uczniem, a w jej tworzeniu kluczową funkcję spełnia język. M. Żytka szczególnie zwróciła uwagę na wykorzystanie języka mówionego w konstruowaniu wiedzy w interakcjach społecznych. Rolą nauczyciela jest ustrukturyzowanie rozmowy w celu ułatwienia uczniom tworzenia wiedzy, a rolą uczniów jest myślenie, a nie tylko zapamiętywanie. W tej relacji ważne jest zapewnienie uczniom aktywnego i świadomego udziału w procesie uczenia. Ponadto, mówienie odgrywa ważne funkcje w procesie rozwijania zainteresowań, stymulowania myślenia, w inspirowaniu argumentowania, uzasadniania, dzielenia się pomysłami, strategiami rozwiązywania problemów²⁰.

Koncepcję tę opracował Robin J. Alexander na początku XXI wieku. Termin nauczania dialogowego został przez niego użyty po raz pierwszy, jednak koncepcja dialogicznej rozmowy wywodzi się od Sokratesa. To w jego myśleniu pojawiła się sugestia, że praktyka edukacyjna powinna być skupiona na

¹⁹ Tamże, s. 376–377.

²⁰ M. Żytka, *Edukacja w dialogu*, Warszawa 2021, s. 124.

dialogu, w którym pytanie powinno wywoływać nowe myślenie, a nie badać ustalonych odpowiedzi. Nauczyciel i uczeń uczestniczyli w dialogu, w którym żadne z nich nie znalazło odpowiedzi na zadawane pytania, co sugeruje, że proces jest ważniejszy niż wynik.

W nauczaniu dialogowym mówienie odgrywa kluczową rolę. Przede wszystkim decyduje o autonomii uczącego się. W dialogu uczniowie są w stanie wziąć idee i pojęcia i uczynić je swoimi; wykorzystać je i wdrożyć do celów dostosowanych do kontekstu, i to w unikalny i kreatywny sposób. Ten rodzaj dialogu ujawnia „nowsze sposoby znaczenia”. Gdy uczniowie są ograniczeni do rozumienia treści, która wymaga od nich odtworzenia jej w identycznej formie, w jakiej została im przedstawiona, treści te pozostają czyjeś, a nie są prawdziwym narzędziem intelektualnym, którego mogą użyć. Tylko wtedy, gdy uczniowie są w stanie skonstruować nowe znaczenie z nauczonych treści, włączając swój punkt widzenia, kwestionując interpretację lub prezentując coś nowego, możemy być pewni, że mają dobre zrozumienie treści w sposób, który demonstruje zrozumienie dziedziny wiedzy, której się uczą. Tak więc w dialogu, zamiast mówić uczniom, co muszą wiedzieć i zapamiętać, nauczyciele stymulują myślenie za pomocą idei, które wprowadzają uczniów w konstruowanie wiedzy za pomocą rozumowania, dzielenia się perspektywami i analizy krytycznej²¹.

Ważnym zadaniem w dialogu jest umiejętność prezentowania własnych opinii przez ucznia i negocjowania z innymi wspólnego rozumienia. Osiągnięcie takiego celu poprzez komunikację następuje przez zadawanie ustrukturyzowanych pytań formułowanych przez nauczyciela i uczniów. Wzrost umiejętności samodzielnego, krytycznego myślenia jest ściśle związany z rozwojem umiejętności językowych. Umiejętność prowadzenia rozmowy jest postrzegana jako narzędzie służące do zwiększania zaangażowania w uczenie się.

W opisie komunikacji wyróżnia się pięć rodzajów rozmowy dialogicznej:

1. Rozmowa w codziennym porozumiewaniu występuje w sytuacjach społecznych, w których uczestnicy opowiadają, wyjaśniają, formułują opinie, wyrażają uczucia, wyrażają swoje reakcje na temat rozmowy.

²¹ B. Kilby, *Dialogic Pedagogies: Defining and Analysing Four Types of Dialogue in Education*, dz. cyt.

2. Rozmowa w procesie uczenia się wymaga od uczestników komunikacji zaangażowania w narrację, wyjaśnianie, badanie, dyskutowanie, argumentowanie i uzasadnienie. Podkreślana jest wartość słuchania i reagowania na to, co się usłyszało oraz respektowania odmiennych opinii i punktów widzenia.
3. Rozmowa w procesie nauczania opiera się na tradycyjnych i dialogowych formach komunikacji. Dostrzegana jest potrzeba przekazywania określonych informacji przez nauczyciela oraz umiejętnej jej wizualizacji. Równocześnie ważne jest mówienie sprzyjające zapamiętaniu informacji, instruowaniu oraz dyskutowaniu.
4. Rozmowa z udziałem pytań polega na aktywności, w której pytania służą do rozwiązywania problemów, podejmowania decyzji lub do poszukiwania strategii działania. W procesie kształcenia podstawową trudnością jest jakość pytań. Zadawane są nie w celu odpytywania, sprawdzania uczniów, lecz z chęci autentycznego poznania, dowiedzenia się czegoś od uczniów, włączenia ich do dyskusji i wsparcia ich w poszukiwaniach badawczych. Wykorzystywanie pytań w rozmowie wymaga nawiązywania interakcji z poszczególnymi uczniami albo z grupą uczniów i – odpowiedniego do celu, do złożoności pytania – wyczekiwania na odpowiedzi.
5. Rozmowa wspierająca wypowiedzi uczniów występuje w interakcjach nauczyciel–uczeń lub uczeń–uczeń w celu rozwijania wypowiedzi uczniów. Stwarzanie w toku rozmowy okazji dla przemyślenia wypowiedzi, a także motywowania do jej rozbudowania, przeformułowania, aby poprawić jasność wyводу, lepszego uzasadniania, wyjaśniania, co ktoś miał na myśli lub pogłębiania rozumienia²².

Nauczanie dialogowe opisuje pięć zasad: 1. Kolektywność odnosi się do angażowania uczniów we wspólne doświadczenie edukacyjne, w którym wiedza jest tworzona wspólnie poprzez dialog i współpracę. Podejmowane są działania nauczyciela w relacji z uczniami w grupie albo z całą klasą. 2. Wzajemność odnosi się do słuchania się uczniów nawzajem, dzielenia się pomysłami, otwartość na rozważanie alternatywnych punktów widzenia. 3. Wspiera-

²² M. Żytko, *Edukacja w dialogu*, dz. cyt.

nie odnosi się do tworzenia bezpiecznego i otwartego środowiska, umożliwiającego uczniom wyrażanie swoich myśli i opinii bez obawy przed osądem. Uczniowie podczas dialogu mają zapewnione poczucie bezpieczeństwa, swobodnie wypowiadają się, formułują pomysły i pomagają sobie nawzajem dojść do porozumienia. 4. Kumulacja odnosi się do rozwijania wcześniejszej wiedzy i zrozumienia, pozwalając uczniom rozwinąć głębsze zrozumienie tematu. Współpraca i wzajemność w relacjach nauczycieli i uczniów umożliwia im osiągnięcie porozumienia i utworzenie spójnej linii myślenia w oparciu o zaakceptowane i uzgodnione pomysły oraz efekty dociekań i badań. 5. Celowość polega na dbaniu o to, aby dyskusje w klasie były konkretne i znaczące, a także miały jasno określone cele edukacyjne. Efektem komunikowania się uczniów i nauczycieli są określone rezultaty procesu uczenia się²³.

Włączenie metod nauczania dialogicznego do praktyki klasowej niesie ze sobą szereg korzyści, w tym:

1. Zachęcanie uczniów do aktywnego uczestnictwa, co wzmacnia poczucie odpowiedzialności i zaangażowania w proces kształcenia.
2. Rozwijanie umiejętności krytycznego myślenia i rozwiązywania problemów, ponieważ uczniowie mają za zadanie analizować, oceniać i syntetyzować informacje.
3. Ułatwianie rozwoju złożonych umiejętności komunikacyjnych, ponieważ uczniowie uczą się skutecznie artykułować swoje myśli i idee.
4. Kształtowanie pozytywnego nastawienia do nauki, dzięki któremu uczniowie doświadczają radości odkrywania i ciekawości intelektualnej.
5. Budowanie poczucia wspólnoty i współpracy w klasie, gdy uczniowie uczą się od siebie nawzajem i wspierają w dążeniu do wiedzy²⁴.

Te metody, zakorzenione w teoriach edukacyjnych, takich jak teoria socjokulturowa i teorie rozwoju dziecka, podkreślają transformacyjny wpływ edukacji dialogicznej na intelektualny i społeczny rozwój uczniów. Aby wspie-

²³ Tamże, s. 129.

²⁴ *Dialogic teaching: a classroom guide to help you think and talk better*, <https://www.structural-learning.com/post/how-to-use-dialogic-pedagogy-the-key-to-powerful-teaching> [dostęp: 11.12.2024].

rać żywe i angażujące środowisko klasowe, edukatorzy mogą wdrożyć następujące praktyczne pomysły:

1. Zachęcaj do zadawania pytań otwartych, promuj głębsze poziomy myślenia i stymuluj bogate, znaczące dyskusje.
2. Wykorzystuj aktywności typu „pomyśl–podziel się–w parach”, które pozwalają uczniom na eksplorację i wymianę pomysłów z rówieśnikami, zanim podzielą się nimi z całą klasą.
3. Wdrażaj seminaria sokratejskie, wspieraj krytyczne myślenie i wspólne dociekania poprzez ustrukturyzowane dyskusje grupowe.
4. Wprowadź ćwiczenia z zakresu odgrywania ról, umożliwiając uczniom poznanie różnych perspektyw i rozwijanie empatii.
5. Stwórz bezpieczną przestrzeń do refleksji i samorealizacji, dając uczniom możliwość dzielenia się swoimi myślami i pomysłami bez obawy przed osądem²⁵.

Badania przeprowadzone przez Alexandra (2006) oraz Mercera i Dawesa (2014) podkreślają znaczący wpływ strategii nauczania dialogicznego na rozwój mowy i wyniki edukacyjne uczniów. Poprzez wspieranie praktyk uczenia się, które podkreślają wartość dialogu i interakcji, edukatorzy mogą tworzyć środowiska, w których dzieci rozwijają się, rozwijają swoje umiejętności i pewność siebie, potrzebne do osiągnięcia sukcesu we współczesnym świecie. Nauczanie dialogiczne otwiera uczniom przestrzeń do dzielenia się swoimi przemyśleniami, krytycznego angażowania się w pomysły innych i nauczyciela oraz wspólnego konstruowania nowych znaczeń.

Zakończenie

Zbliżenie ucznia i nauczyciela jest ważne w przygotowaniu ucznia do sprostanego wyzwaniom spotykanym życiu. W procesie kształcenia to właśnie dialog umożliwia uczniom doświadczyć relacji z nauczycielem i innymi uczniami, co przygotowuje go do radzenia sobie w sytuacjach wymagających uwzględniania innych punktów widzenia niż własny oraz negocjowania i wy-

²⁵ *Dialogic teaching: a classroom guide to help you think and talk better*, <https://www.structured-learning.com/post/how-to-use-dialogic-pedagogy-the-key-to-powerful-teaching> [dostęp: 11.12.2024]

pracowywania konsensusu. Wtedy tworzone są warunki do szanowania innej osoby. Komunikacja językowa, jako podstawa relacji, umożliwia realizowanie rozmów w celu dzielenia się pomysłami, przeprowadzenia rozumowania, przybliżania się do rozpoznawania prawdy w toku dyskusji, poszukiwania strategii działania. Prowadzone rozmowy służą nawiązaniu kontaktów, wypracowaniu przyjaznych stosunków między uczniami i nauczycielem, a także poczuciu wspólnoty i dążeniu do harmonii w działaniu. Rozmowa ma także charakter wspierający ucznia w wyrażaniu przez niego myśli i opinii, pogłębieniu rozumienia.

Przebieg dialogu ma charakter otwarty, co znaczy, że nie możemy przewidzieć, zaplanować powiązań między następującymi po sobie kolejnymi czynnościami uczniów i nauczycieli. Konieczna jest jednak akceptacja występowania wspólnego mianownika, czyli przedmiotu dialogu, oraz zdefiniowania podstawowych pojęć. Spełnienie wymienionych warunków w dialogu zapewnia zbliżenie ludzi.

Abstrakt

Dialog w procesie kształcenia występuje w postaci metody kształcenia oraz strategii kształcenia. Wykorzystanie dialogu przynosi korzyści dla osiągnięcia celu, jakim jest przygotowanie do sprostania wyzwaniom spotykanym w życiu. Dla jego osiągnięcia ważne jest zbliżenie między uczniem i nauczycielem. Cechy konstytutywne dialogu służą poznawaniu się i zbliżaniu uczniów z nauczycielem. Wyznaczniki dialogu, jako metody kształcenia oraz strategii kształcenia, służą ich zbliżeniu. W realizowaniu metody dialogu w procesie kształcenia ważne jest wspólne przybliżanie się do rozpoznania prawdy przez uczestników. Dochodzi się do tego przez badanie własnego doświadczenia oraz dążenie do jego zrozumienia. Wszyscy uczestnicy dialogu powinni być zaangażowani, aby osiągnąć porozumienie. W realizowaniu strategii kształcenia, okre-

ślanej jako nauczanie dialogowe, podstawą jest relacja nauczyciela z uczniem tworzona dzięki językowi. Uczniowie są angażowani we wspólne doświadczenia edukacyjne i w toku dialogu tworzą wiedzę. Współpraca i wzajemność w relacjach nauczycieli i uczniów umożliwia im osiągnięcie porozumienia.

Słowa kluczowe: dialog, metoda dialogowa, nauczanie dialogowe

Bringing students and teachers closer together in dialogue during the educational process Abstract

Dialogue in the educational process occurs in the form of an educational method and an educational strategy. The use of dialogue brings benefits for achieving the goal of preparing to meet the challenges encountered in life. To achieve it, rapprochement between the student and the teacher is important. The constitutive features of dialogue serve to get to know each other and bring students closer to the teacher. The determinants of dialogue as an educational method and an educational strategy serve to bring them closer. In implementing the dialogue method in the educational process, it is important for the participants to come closer together to recognizing the truth. This is achieved by examining one's own experience and striving to understand it. All participants in the dialogue should be involved in order to reach an understanding. In implementing the educational strategy referred to as dialogical teaching, the basis is the teacher-student relationship created through language. Students are involved in shared educational experiences and create knowledge in the course of dialogue. Cooperation and reciprocity in the relationships between teachers and students enable them to reach an understanding.

Keywords: dialogue, dialogic method, dialogic teaching

Bibliografia

- Dialogic teaching: a classroom guide to help you think and talk better*, <https://www.structural-learning.com/post/how-to-use-dialogic-pedagogy-the-key-to-powerful-teaching>
- Dydaktyczna refleksja o edukacyjnych priorytetach*, red. A. Karpińska, M. Zińczuk, Warszawa 2016.
- Gadacz T., *Historia filozofii XX wieku Tom 2 neokantyzm, filozofia egzystencji, filozofia dialogu*, Kraków 2009.
- Pytanie, dialog, wychowanie*, red. J. Rutkowiak, Warszawa 1992.
- Kierunki rozwoju dydaktyki w dialogu i perspektywie*, red. A. Karpińska, W. Wróblewska, Warszawa 2011.
- Kilby B., *Dialogic Pedagogies: Defining and Analyzing Four Types of Dialogue in Education*. „Analytic Teaching and Philosophical Praxis” 2021, VOLUME 41, <https://journal.viterbo.edu/index.php/atpp/article/view/1209>
- Kwaśnica R., *Ku dialogowi w pedagogice*, „Prace Pedagogiczne” 1993, CVIII, Wrocław.
- Palka S., *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje*, Kraków 2003.
- Sawicki M., *Hermeneutyka pedagogiczna*, Warszawa 1996.
- Śnieżyński M., *Dialog edukacyjny*, Kraków 2001.
- Walczak P., *Rozmowa sokratyczna: założenia, przebieg, praktyka*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2012, R. 21, Nr 3 (83). DOI: 10.2478/v10271-012-0085-3
- Żytko M., *Edukacja w dialogu*, Warszawa 2021.